

Vetenskap och beprövad erfarenhet – grundkomponenter i min struktur för praktiskt arbete med "läs- och skriv".

Lätt bearbetning av föreläsning på Dysleximässan 20/10 -17 i Gävle

Av Anita Hjalme

INLEDNING

Det perspektiv jag har kan beskrivas som *kognitivt, inriktat på läs- och skrivlärande i olika praktiska situationer.*

Att ha ett samspel mellan teori och begrundad erfarenhet i sitt praktiska arbete lärde jag av Maja Witting under min utbildning till speciallärare i slutet av 1970-talet. Genom åren har tankesättet stärkts och bekräftats både av mina praktiska erfarenheter i arbete med Wittingmetoden och av vidare studier.

Jag upplever att ett starkt samband mellan *forskningsresultat och lärares och elevers begrundade och samlade erfarenheter* ger en struktur för praktiskt arbete, både med nybörjare som lär sig läsa och skriva, och för alla som vid olika tidpunkter i livet vill ta itu med läs- och skrivsvårigheter. En sådan struktur ger styrsel och tyngd åt tänkande kring konkreta frågor som *Vad* skall man arbeta med? och *Hur* man kan gå tillväga? Både frågorna och mitt tänkande om dem ligger, som jag ser det, på ett allmänt plan och har potential för olika arbetsätt.

Det känns extra bra att jag nu kan anknyta till en stor kunskapsöversikt publicerad av Vetenskapsrådet 2015, "Kunskapsöversikt om läs- och skrivundervisning för yngre elever", som läsforskarna Karin Taube, Ulf Fredriksson och Åke

Olofsson på regeringens uppdrag sammanställt. Den redovisar genomgången av ca 70 meta-analyser och systematiska översikter med tillsammans 4000 ingående studier, publicerade efter år 2000. (Rapporten finns att köpa i bokform och kan laddas ner på Vetenskapsrådets hemsida.)

Kunskapsöversiktens betydelse är inte att den för fram specifika nya resultat, utan att den serverar oss med en sammanställning av ovanligt många väldesignade studier om olika praktiska moment. Den *ger ny hjälp att sortera* upp olika föreställningar om *vad* man skall arbeta med *och ger riktlinjer för hur* man skall göra, för att få bra resultat. Slutsatserna om detta är allmänna och gäller både den första läsinlärningen och bearbetning av läs- och skrivsvårigheter oberoende av situation och ålder.

Innehållsliga *slutsatser* har tyngdpunkter på grundsynsfrågor knutna till *utveckling dels av lärarkunskap och dels av elevernas lärandestrategier* samt i konkret läs- och skrivinlärning: *bokstav- språkljudsambandet*.

Innan jag går in i praktik och kort relaterar till mitt sätt att arbeta praktiskt, d.v.s. med Wittingmetoden, vill jag påminna om tidigare känd *teori om förhållandet mellan tal och skrift och om läs- och skrivprocesserna* och deras delar. Det må vara väl bekant, men repetition skadar inte, och för att teori skall få betydelse och ge resultat i praktiskt arbete måste t.ex. lärare *förstå* de teoretiska tankegångarna så bra, att de kan *förklara för elever i olika åldrar och situationer och koppla till vad* man skall göra, *hur* jobbet skall göras och *varför* så.

VARFÖR STRULAR DÅ BOKSTÄVER?

Att lära sig läsa och skriva kan för en del vara så lätt att man knappt märker hur det går till och för andra obegripligt svårt. Vid läs- och skrivsvårigheter och dyslexi strular bokstäverna ofta både i läsning och i skrivning, särskilt med stavning.

En ofta använd *definition av dyslexi* är Ingvar Lundbergs (2010). Den utgår från ett *medicinskt perspektiv*. Orsaken anges där som "en svikt i vissa språkliga funktioner, särskilt de fonologiska". Det medför "svårigheter att uppnå en automatiserad ordavkodning vid läsning" och "dålig stavning".

Fonologiska processer handlar om språkljud som när man läser och skriver skall ha koppling till bokstäver. Min erfarenhet av arbete med människor med olika grader av svårigheter med läsning och skrivning, och på senare år även med svår dyslexi kombinerad med tidig språkstörning, bekräftar, att *problemens kärna är svårigheter att lyssna ut språkljud och automatisera sambandet mellan dem och bokstäverna*.

FONOLOGISK MEDVETENHET

Forskningsmässigt är det klarlagt att man behöver lära sig om språkets byggnad och dess mindre enheter, meningar, ord och språkljud. När man kan lyssna ut och laborera med språkljuden är man "*fonologiskt medveten*" vilket är positivt för läs- och skrivinlärning.

Svårigheter med detta är en tidig markör för att arbetet här bör vara särskilt omsorgsfull och inte gå för fort. Det finns

även i samband med läs- och skrivsvårigheter ofta problem med att "reda ut språkbygget" och t.ex. förstå sig på rim.

I den kunskapsöversikt som jag lyft fram ovan beskrivs betydelsen av den vetenskapliga insikten om fonologisk medvetenhets betydelse som "Den kognitiva psykologins kanske största bidrag till läsforskningen." (s.15.)

Ingvar Lundberg och andra i samarbete med honom belyste också detta tidigt bl.a. i det s.k. Bornholmsprojektet, som länge har inspirerat förskola och lågstadium till att på olika sätt arbeta med språkljudens roll i språket. Anpassad sådan träning kan behövas också i äldre elevers läs- och skrivarbete.

TAL OCH SKRIFT

Vi kan konstatera att *talat och skrivet språk har mycket gemensamt*. Det är lätt att se *talet som grunden för läsförståelse*. Det är lika viktigt att inse att *språkljuden*, som är underlaget för skriftens bokstäver, också är *byggstenar i vårt tal*.

Inlärningsmässigt finns en stor *skillnad* mellan tal och skrift. *Tal* har funnits länge med människan och har en medfödd genetiskt styrd, *automatisk start i joller*. För den vidare talutvecklingen krävs sedan samspel med en talande omgivning. Även döva barn, som inte kan få input från andra talande, börjar jollra, men kan inte gå vidare i talutvecklingen.

Skrift har ännu inte hunnit få genetisk grund utan *måste läras från början med medveten uppmärksamhet på språkljuden och deras koppling till bokstäver*.

LÄS- OCH SKRIVPROCESSERNA

Om man har en enkel bild av de normala processerna i läsning och skrivning underlättas förståelsen för arbetet med svårigheterna. Ett nu vanligt sätt att beskriva detta är The simple view of reading: Läsning = Avkodning x Förståelse (Gough & Tunmer, 1986). *Läsning har två delar*. Processdelarna gäller olika förmågor men båda är lika betydelsefulla för helheten. Problem med en av delarna påverkar helhetsresultatet. Detsamma gäller för skrivning.

Den första delen i läs- och skrivprocesserna handlar om att skaffa sig ett verktyg, en teknik, för att hantera det alfabetiska systemet. Den tekniken är i princip gemensam för läsning och skrivning av all alfabetisk skrift. Kärnan är sambandet mellan talets ljud och skriftens bokstäver. De processas från vänster till höger och förs ihop till lämpliga bitar av språk.

Sambandet mellan bokstäver och språkljud i läsning och mellan talljuden och bokstäverna i skrivning skall *automatiseras*. Själva läs- och skrivhantverket blir då självgående och kräver ingen ansträngning. Att nå dit kräver mer tid och fler *strukturerade* övningar om man har läs- och skrivsvårigheter eller dyslexi än annars. Både hjärnforskare, som Torkel Klingberg och Martin Ingvar, som på senare tid varit aktiva i skoldebatten, och Kunskapsöversikten, framhåller detsamma, *att automatisera sambandet mellan bokstav och språkljud är avgörande*. Att öva upp sviktande hjärnprocesser tar tid. Det får ändå inte bli tråkigt. Träningen måste vara genomtänkt och kunna varieras.

Kompenserande hjälpmedel kan ha stor betydelse. (Se Föhrer m.fl.) Min uppfattning är att de och träning bör få samverka så att skola och jobb kan fungera även under träningstiden.

Vi har nu ägnat oss mycket åt läs- och skrivprocessernas första del. Anledningen är att strulet med bokstäverna har sin grund där, men självklart behövs stimulans på varierade sätt i alla språkliga dimensioner.

Läs- och skrivprocessdelarna är olika men samspel mellan dem är viktigt både för läsning och skrivning. Automatiserad teknik är verktyget som underlättar säker avläsning, förståelse och koppling till tidigare erfarenheter och kunskaper.

Den andra läs- och skrivprocessdelen, skiljer sig till sin karaktär från den första och ligger i en helt annan, mer skapande och kreativ dimension. Den rör själva syftet med läsning och skrivning, om att förstå i läsning och uttrycka sig i skrivning. Detta går inte att automatisera. För att utveckla det behövs språklig och intellektuell stimulans och frihet att pröva språkets möjligheter. När man utvecklar ordförråd och språk ökar grunden för läsförståelse och förmåga att skapa innehåll.

Man läser och skriver mer om det går lätt. Stavningsförmåga byggs stegvis upp genom att man läser mycket. Det finns en växelverkan mellan läsning och tal och skrivutveckling.

Av genomgången står det klart att sambandet bokstäver – språkljud bör vara viktigt innehåll och att arbetet med det ska vara strukturerat. Hur kan man göra det?

Utifrån min Wittingerfarenhet kan jag svara arbete med ”innehållsneutrala språkstrukturer” är oslagbart. Materialet

är språkstrukturer, ofta stavelser anpassade till svenska språket, ibland korta ord. Materialet är ljudmässigt tydligt. Det är rikt och möjligt både att passa in i ord och att anpassa till olika elevers träningsbehov.

I ett arbetspass med Wittingmetoden arbetar man med samma typ av stavelsematerial på två olika sätt anpassade till läs- och skrivprocessernas båda delar.

Den första delen gäller automatisering av ljud- teckensambandet. Den är strukturerad, kort, men koncentrerad. Det kallas *avlyssningsskrivning* och där utnyttjas flera sinneskanaler: hörsel, artikulation, syn, motorik när bokstäverna formas. Korttidsminnet är också inblandat. Elever kallar det ibland för "hjärngymna".

Sedan arbetar man med "fri association" av språkstrukturer till elevernas egna ord. Man diskuterar både betydelser och form. Språklig kreativitet och utveckling mot eget skrivande stimuleras.

Att arbeta fullt ut med Wittingmetoden blir möjligt om man delar metodens grundsyn på elever, lärande och kunskap. Just det som kunskapsöversikten har i fokus i det forskarna där vill se förverkligat.

KUNSKAPSÖVERSIKTENS SVAR PÅ VAD? OCH HUR?

Vi återvänder till Kunskapsöversikten för svar på praktiska frågor Vad skall man lägga vikt på, när man tacklar läsning och skrivning?

På sidan 111 *beskrivs huvuddrag i den undervisning forskarna vill se förverkligad*. De utgår från en sammanfattning av vad "översiktliga studier om *läsundervisning generellt* visade ... att framgångsrika undervisningsprogram nästan alltid innehåller". Innehållsliga tyngdpunkter i Kunskapsöversiktens resultatsammanfattning ligger på *utveckling av lärarkunskap, på elevernas lärandestrategier och på bokstav- språkljuds-sambandet*. Huvudfokus har *en lärarroll med syftet att göra eleverna mer aktiva och medvetna*.

Som lärare kan man ställa sig frågan: Hur kan man göra elever i olika åldrar och situationer aktiva i att utveckla lärandestrategier och använda dem i arbete med bokstäver och språkljud? Förutom den språk- och lästeori som jag redan berört finns kognitiv forskning t.ex. om lärande ur ett metakognitivt perspektiv att anknyta till. Det handlar om grundsyn, om synen på elever, lärande och kunskap, om att få till stånd en dialog mellan lärare och elever, där lärarna har förväntningar på eleverna och lär dem att ta sin roll som lärande på allvar.

För egen del har jag lärt mig mest om detta i praktiskt arbete med elever enligt Wittingmetoden. Beprövad erfarenhet alltså! I min Wittingerfarenhet handlar det om tydlighet i svar på de didaktiska frågorna Vad? Hur? och Varför?

Metodmaterialet utges på Verti AB. (www.reteaming.nu). På Wittingföreningens hemsida finns mycket information t.ex. om aktuella kurser. Där får man även en bild av hur användbar och ofta framgångsrik metoden är.